

Jan Lewandowski

"Idee i wartości", Jan Szmyd, Jan Hempel, Warszawa 1975 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 19, 175-177

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Szmyd: Jan Hempel. Idee i wartości.
Warszawa 1975, Książka i Wiedza, ss. 572.

Bogata, różnorodna i interesująca działalność i twórczość Jana Hempła nie doczekała się dotychczas pełnego opracowania. Większość prac o Hemplu ma charakter źródeł, stanowiących podstawę do krytycznego przedstawienia jego działalności politycznej, społecznej i dorobku pisarskiego. Taki charakter mają wspomnienia jego siostry, Wandy Papiewskiej¹, Józefa Dominki², Stanisława Tołwińskiego³, Stanisława Szwałbego⁴ i innych. Pierwsze krytyczne ujęcia biografii politycznej i pisarskiej „Jana” miały przeważnie charakter szkicowy bądź też przedstawiały tylko wybrany wycinek jego działalności⁵.

Przyczyny takiego stanu rzeczy są różnorakie. Główne z nich to złożoność, niejednorodność i rozproszenie dorobku pisarskiego, burzliwe losy autora, wreszcie fakt, że w ciągu prawie dwudziestu lat nie podejmowano badań w tym zakresie. Stąd szczególne miejsce pracy Jana Szmyda, jako pierwszego gruntownego opracowania głównych wątków twórczości Hempła.

Od strony źródłowej Szmyd pierwszy gruntownie wykorzystał dorobek pisarski Hempła, obejmujący dwadzieścia kilka rękopisów, około czterdziestu odrębnych publikacji i kilkaset artykułów, szkiców, not i recenzji, rozsianych w różnych czasopismach, podpisanych przeważnie pseudonimami.

Praca Szmyda jest krytyczną prezentacją trzech głównych, chociaż nie jedynych, wątków twórczości pisarskiej Hempła: z dziedziny etyki, religioznawstwa i teorii spółdzielczości.

Wprowadzenie stanowi partia poświęcona ewolucji światopoglądowej i ideowej (s. 9—52). Zasadnicze etapy biografii zamkniętej w ramach 60 lat (1877—1937) zapowiadają bogactwo i niejednorodność dorobku twórczego.

Urodzony na Podlasiu, w szlacheckiej rodzinie o dużych tradycjach intelektualnych, po kilku latach gimnazjum trafił Hempel do szkoły rzemieślniczej, a w wieku lat 19, po zerwaniu z rodziną, rozpoczął samodzielne życie, pracując jako mierzniczy, technik i nauczyciel domowy. W 1902 r. wyruszył w podróż po Europie Zachodniej, a w roku 1903 podjął następną wyprawę, aby przez Mandżurię, Japonię, Chiny, Indie, Cejlon, Morze Czerwone i Europę dotrzeć w 1904 r. do Brazylii, gdzie przebywał do 1908 r. Pracował w tym czasie przy budowie linii kolejowej w Mandżurii, później jako palacz okrętowy i tłumacz. W Paranie, w środowisku emigrantów polskich, był nauczycielem i redaktorem czasopisma „Polak w Brazylii”.

Lata 1908—1914 to praca i studia w Paryżu, działalność publicystyczna m. in. na łamach lubelskiego „Kuriera”, zwiążanie się z masonerią i wstąpienie w szeregi PPS-Lewicy.

W pierwszych tygodniach wojny światowej Hempel w mundurze strzeleckim dzielił rozczarowania z tymi, którzy oczekiwali od twórców polskich formacji zbrojnych rozwiązania problemów społecznych. Na wieść o przekształceniu oddziałów

¹ *Jan Hempel. Wspomnienia siostry*, Warszawa 1958.

² *Jan Hempel — teoretyk i działacz spółdzielczości robotniczej*, Warszawa 1960; *Z minionych lat*, Warszawa 1945; Pośłowie do pracy W. Papiewskiej, *Jan Hempel. Wspomnienia siostry*, Warszawa 1958, s. 149—171.

³ *Wspomnienia 1895—1939*, Warszawa 1970.

⁴ *Jan Hempel — spółdzielca, działacz kulturalno-oświatowy*, „Oświata Dorosłych” 1964, nr 5, s. 269—272.

⁵ Np.: R. Rosiak, *O Janie Hemplu [w:] Jan Hempel. Listy do siostry*, Lublin 1961, s. 5—55; S. Krzykała, *Jan Hempel — jego rola w ruchu robotniczym*, „Kalendarz Lubelski 1974”, s. 118—123.

strzeleckich w Legiony i złożeniu przez nie przysięgi cesarzowi Austro-Węgier zrzucił mundur i postanowił przedostać się do Szwajcarii. Zatrzymany na Śląsku Cieszyńskim został, jako poddany rosyjski, internowany na prawie rok w Dolnej Austrii. Po zajęciu Kongresówki przez wojska państw centralnych przybył w jesieni 1915 r. do Lublina. Nastąpił okres ożywionej działalności publicystycznej i organizatorskiej związany z „Kurierem Lubelskim” i Wydziałem Społeczno-Wychowawczym Lubelskiego Stowarzyszenia Spożywców. W końcu 1917 r. był już w Warszawie jako czołowy działacz i teoretyk lewicowego nurtu ruchu spółdzielczego. W 1920 r. wstąpił na krótko do PPS.

Zasadniczy przełom przyniósł rok następny: wstąpienie do KPRP, aktywna działalność polityczna i publicystyczna z pozycji komunistycznych, członkostwo we władzach partii i kilkuletni pobyt w Związku Radzieckim. Losy osobiste „Jana” sprzęgły się odąd ściśle z losami KPP. Niesłuszne zarzuty, które doprowadziły do rozwiązania partii przez III Międzynarodówkę, dotknęły również jej czołowych działaczy, w tym i Hempla.

Towarzyszająca burzliwej biografii ewolucja światopoglądowa doprowadziła Hempla już w wieku dojrzałym, po prawie dwudziestu latach aktywności pisarskiej i politycznej, „od eklektycznej i niespójnej postawy romantyczno-nitscheańsko-mesjanistycznej, poprzez idealizm empiriokrytycyzmu zmieszany z wątkami spirytualizmu hinduskiego i nieteistycznego mistycyzmu na biegunowo przeciwstawne pozycje materializmu dialektycznego”.

Zasadniczym czynnikiem decydującym o kształcie przeobrażeń światopoglądowych Hempla były własne doświadczenia zdobywane w toku rozległej działalności. Działalności tak zróżnicowanej, że trudno znaleźć jednoznaczną formułę, skrót myślowy na zwężone określenie tej nieprzeciętnej postaci: publicysta i krytyk literacki, działacz i teoretyk, poruszający się na rozległym obszarze etyki, teorii kultury, literatury pięknej, religioznawstwa, wolnomyślicielstwa, spółdzielczości i ruchu robotniczego. Przy tym w większości dyscyplin głoszący poglądy własne, niebanalne, niezadko i dzisiaj świeże i aktualne.

Stwierdzenie to można w pełni odnieść do dorobku etycznego Hempla, któremu poświęcił Szmyd najobszerniejszą część pracy (s. 55—202). Hempel nie tylko głosił określony model etyczny, ewoluujący od pozycji idealistycznych w stronę marksizmu, ale też potrafił osiągnąć niemal pełną zgodność między postulowanym ideałem a własnym postępowaniem. Do KPP „wniósł on — w porównaniu z innymi czołowymi ideologami i działaczami tego nurtu — największy bodaj ładunek myśli i dążności etycznych, najprzejrzystej określony ideał osobowy, najlepsze chyba zrozumienie konieczności wiązania programu polityczno-ekonomicznego z programem kulturalno-wychowawczym, sprawy rewolucji socjalistycznej ze sprawą przygotowania i wychowania nowego człowieka dla nowego ustroju, w tym etycznego wychowania jednostki na miarę wymogów społeczeństwa strukturalnie przeobrażonego”.

Z aktywnością na polu etyki ściśle wiąże się, przedstawiona w następnej części książki (s. 205—339), działalność religioznawcza i w polskim ruchu wolnomyślicielskim. Do dorobku Hempla w tym zakresie należą, oprócz prac własnych, także tłumaczenia wybitnych prac religioznawców obcych.

Ostatni, prezentowany w pracy Szmyda wątek działalności organizatorskiej i pisarskiej Hempla dotyczy jego roli w polskim ruchu spółdzielczym (s. 343—465). Główne jego zasługi to decydujący udział w zorganizowaniu klasowej spółdzielczości robotniczej na ziemiach polskich: Lubelskiego Stowarzyszenia Spożywców, Związku Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych, a częściowo także Robotniczego

Stowarzyszenia Spożycwców Zagłębia Dąbrowskiego. W dziedzinie teoretycznej był twórcą rozwiniętej koncepcji spółdzielczości socjalistycznej, żywej w okresie II Rzeczypospolitej i w pierwszych latach Polski Ludowej. Lewicowy nurt spółdzielczy, którego podstawy teoretyczne stworzył Hempel, wychował takich działaczy, jak: B. Bierut, E. Osóbka-Morawski, S. Tołwiński, S. Szwalbe, W. Kowalski, E. Ochab czy A. Rapacki.

Praca Szmyda, oprócz przypisów i indeksów, zawiera też najpełniejszą z dotychczasowych bibliografię twórczości Hempla, aczkolwiek, zgodnie ze stwierdzeniem autora, nie jest to jeszcze bibliografia kompletna. Stwarza ona dogodną możliwość dalszych badań nad biografią i twórczością Hempla. Wydaje się, że szczególnie istotne byłoby przedstawienie jego działalności społecznej, organizatorskiej i politycznej, wywierającej wyraźny wpływ na głoszone poglądy.

Biografia Hempla wieloma nićmi związana jest z Lublinem. Tutaj przebywał w latach 1910—1911, 1912—1914 i 1915—1917. Na łamach lubelskiej prasy ukazał się cały szereg jego artykułów, szkiców, not i recenzji, w Lublinie zostało wydrukowanych także kilka jego obszerniejszych prac. Był redaktorem „Kuriera” i „Kuriera Lubelskiego”, działaczem LSS i związków zawodowych. Lublin to także krąg współpracowników i wychowanków „Jana”, środowisko lubelskiej lewicy politycznej i intelektualnej dwu pierwszych dziesięcioleci naszego stulecia, skupionej wokół „Kuriera”, „Codziennego Kuriera Lubelskiego”, „Nowego Kuriera Lubelskiego”, „Kuriera Lubelskiego” i Wydziału Społeczno-Wychowawczego LSS. Było to jedno z najciekawszych środowisk intelektualnych w ówczesnym Królestwie Polskim. Krąg ten to chociażby postacie: Mieczysława Biernackiego, Witolda Chodźki, Wandy i Franciszka Papiewskich, Zofii i Oktawiana Zagrobskich, Marii Orsetti, czy młodszych: B. Bieruta, J. Dominki, Edwarda Ekierta i Tadeusza Dymowskiego. Jest to ważna część dwudziestowiecznej historii nie tylko Lublina, wymagająca, podobnie jak lubelska działalność Jana Hempla, gruntownych badań, dla których recenzowana praca może być dogodnym punktem wyjścia.

Jan Lewandowski

Zakłady kształcenia nauczycieli w Szczebrzeszynie i ich wychowankowie. Studium historyczno-socjologiczne pod red. Stanisława Kosińskiego.
Lublin 1975, Wydawnictwo Lubelskie, ss. 294, nlb. 2, ilustracje.

Opublikowana przez Wydawnictwo Lubelskie książka stanowi owoc wieloletniej pracy badawczej i organizacyjnej grona absolwentów Państwowego Seminarium Nauczycielskiego i Liceum Pedagogicznego w Szczebrzeszynie. Lektura tej książki skłania do refleksji i zadumy nad losami i karierami młodzieży, głównie wiejskiej, która w tych szkołach zdobywała nie tylko przygotowanie do zawodu pedagoga, ale także do życia w służbie publicznej i pracy społecznej. Jest także coś niepowtarzalnego i zdumiewającego zarazem, że publikacja wspomniana dotyczy małego, zupełnie prowincjonalnego miasteczka, chociaż posiadającego piękne tradycje w dziejach polskiego szkolnictwa i oświaty. Takiego opracowania może pozazdrościć niejedna szkoła w wielkich ośrodkach miejskich. Książka ta jest świadectwem potwierdzającym znaną prawdę, że przy zaangażowaniu jednostek w pracy na rzecz określonego środowiska i pomocy władz można dokonać rzeczy wykraczających swoją rangą poza ramy wąsko pojmowanego regionalizmu. Zakłady pedagogiczne